

Alap kutatás, tudományfinanszírozás, Akadémia

Akadémiai választott köztisztviselőként az elmúlt években bepillantást nyertem a Magyar Tudományos Akadémia munkájába. A problémák egyik okát én is abban látom, hogy az Akadémiának nincs tényleges funkciója, egyfajta szimbóluma csak a magyar tudománynak. Hát adjunk neki igazi jogot és beleszólási lehetőséget! A századforduló izgalmas korszakában teremtsük meg a lehetőségét annak, hogy a tudomány valóban termelőerővé váljon! Elkoptatott szavak, de ki az, aki irányt tud ma mutatni a különböző párt- és csoportérdekek, gazdasági kényszerek és bűnök hálójában vergődő kormányoknak, ha nem az Akadémia? Most, amikor az ipari kutatás a privatizáció hatására erősen beszűkült, nem várható, hogy a különböző tárcák érdemi tanácsot tudjanak adni a Kormánynak és a legkülönbözőbb közigazgatási intézményeknek, hogy milyen feladatokra kell fordítani a pénzt, melyek a támogatandó kutatási irányok. Általában: milyen irányba kell haladnunk a következő évezredben?

Manapság egy egyetemi oktató vagy kutatóintézeti szakember ideje jelentős részét *pályázatrússal* tölti. Pályázik, hogy legyen munkatársa, pénze és kijuthasson egy-egy konferenciára. Bizonyos tudományos fokozatok elérése után már bekerül egy másik dobozba. Ott bírálhat is, nemcsak pályáznia kell. Legfelül ott van a tudományszervezéssel foglalkozó iroda, apparátus. A végeredmény egy centralizált bürokratizmus, minden hibájával és gátjával. Ez a rendszer minden látszólagos ésszerűsége ellenére az amúgy is szűkös anyagi források elpocsékolásához vagy elaprózásához vezet. Pokoli helyzet. Mefisztó szétszórja a pénzt, ami a megtalálók kezében száraz falevéllel változik. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi magyar rendszer nem más, mint az amerikai National Institutes of Health (NIH), ill. National Science Foundation (NSF) pályázati rendszerének átvétele és kritikátlan alkalmazása hazai viszonyok között. Akik bevezették, azoknak mostanára rá kellett volna jönniük, hogy egy ilyen rendszer Magyarországon ma nem működik. Sokan irigylik a tudóst, kutatót. Milyen sok pénzt kap az adófizetők pénzéből. Azt már kevesen tudják, hogy az évi 500 ezer—1 millió forint milyen kevés! (Az USA-ban nem ritka a hasonló US dollár összegű évi pályázati támogatás.) Hiszen a pénz egy jelentős része visszacsorog az államkasszába vagy az intézmény költségvetésébe, áfa és tb-járulék, illetve rezsi formájában. Azt is kevesen tudják, hogy az egyetemek és kutatóintézetek költségvetése évek óta nem emelkedett. Egy egyetemi tanszék most is annyiból él, mint amennyi támogatást névértékben 1992-ben kapott. De azóta minden évben 20—25%-os volt az infláció és a forint is jelentős mértékben romlott a nyugati pénzekhez képest! Könnyű belátni, hogy a hazai felsőoktatásnak és kutatásnak

juttatott támogatás ma reálértékét tekintve összességében kevesebb, mint 1992-ben volt! Akkor is, ha figyelembe vesszük a teljes pályázati rendszerből idejutó minden pénzt.

Mi a megoldás? Csökkenteni kell a felsőoktatásban és kutatásban dolgozók számát, hiszen a támogatási pénz jelentős részét (80–85%-át) a bér és járulékai (tb stb.) teszik ki? Ez a folyamat — ami nemzetközi mércével mérve is elfogadható bizonyos határig — a Bokros-csomaggal vette kezdetét és azóta is tart. Keveset irnak az újságok arról — és a Parlamentben sem erről folyt a vita az elmúlt években — hogy a magyar felsőoktatás és kutatóintézeti hálózat oktató- és kutatólétszám tekintetében lassan a felére zsugorodott. Több kedvezőtlen folyamat is elindult ezzel párhuzamosan. Látnunk kell, hogy összességében nem csökkent, hanem valószínűleg növekedett a tudományból élők száma. Csak az a baj, hogy egy részük nem kutat — azaz a laborasztalnál, műszer vagy számítógép mellett dolgozik — hanem úgymond „menedzsel”, vagyis végeredményben improktív tevékenységet folytat. Megfogalmazódott az a vélemény is, hogy kutatóink nem azt kutatják, amit kellene nekik. Vagyis rossz területen dolgoznak. Egyesek szerint nálunk túl sok a filozófus, mások a fizikai és kémiai kutatásokat sokallják. Nem kívánok ezekkel a megállapításokkal vitatkozni. Ezek csak arra jók, hogy megosszák és szembeállítsák egymással az értelmiség különböző csoportjait, elsősorban a humán- és a reálértelemiséget.

Az értelmiséget joggal vádolják azzal, hogy csak kritizálni tud, használható tanácsokat adni nem. Nos, mivel úgy érzem, hogy nemzetközi és hazai tudományos tapasztalataim, valamint interdiszciplináris kutatási és oktatási tevékenységem feljogosítanak rá, konkrét javaslatot teszek arra nézve, hogy milyen legyen a magyar tudomány és a Magyar Tudományos Akadémia az elkövetkező évezred első évtizedében.

Mindenekelőtt látnunk kell, hogy Magyarország kis ország, már nyelvileg is el van szigetelve környezetétől. A magyar értelmiség vezető képviselői ott ülnek nemcsak az Akadémia székoraiban, hanem az egyetemek és iparvállalatok vezetői és tisztviselői is többnyire közülük kerülnek ki. Ők ülnek a pénzt osztó különböző alapokban, bizottságokban (OTKA, OMFB stb.) is. Csak az a baj, hogy idejük, energiájuk szétforgácsolódik, arról nem beszélve, hogy lassan közömbössé és érdektelenné válnak, megszokják, hogy mondhatnak bármit, úgysem hallgat rájuk senki. Változtassunk ezen! Ki ismeri jobban az ország tudományos életét, a nemzetközi és hazai kutatás fő és hosszú távon is leginkább hasznosítható irányait, ha nem az Akadémia, az Akadémia tagjai és választott képviselői? Vonjuk össze a különböző autonómiákat képviselő bizottságokat (annál is inkább, mert már autonómiájuk is megkérdőjelezhető), hozunk létre egy *Tudományos Tanácsot* (a Tudománypolitikai Kabinet ellen nem lenne kifogásom, ha nem lenne benne a politika szó, amely nem sok jót ígér), amely előkészíti a kormány tudománnyal, oktatással kapcsolatos döntéseit és véleményezi is azokat. Ennek a Tanácsnak lehetne több bizottsága, de a legfontosabb szerep a Pénzügyi és Pályázati Bizottságnak jutna. Ez egy két-három évre szóló mandátummal rendelkező választott testület lenne, amely döntene az *alap-, a csoport- és a projektfinanszírozásra* fordítható pénz arányáról. Az amerikai (lényegében projektfinanszírozás típusú) pályázati rendszer Magyarországon nem vált be. Nálunk lényegesen gazdagabb országok sem engedik meg maguknak azt az átláthatatlan, többcsatornás finanszírozási rendszert, amely ahhoz vezet, hogy egy kutató esetleg hamarabb eljut egy tudományos konferenciára a világ másik felére, minthogy vehessen a munkájához egy 5–10 000 Ft-ba kerülő vegyszert vagy ki tudjon fizetni egy javítási vagy karbantartási számlát. Én a *csoportfinanszírozás* arányát emelném elsősorban a projektfinanszírozás terhére. A csoportfinanszírozás az, ami véleményem szerint Nyugat-Európában igazán működik. Franciaországban pl. a CNRS négyéves támogatási szerződéseket köt egyetemeken működő tudományos

csapatokkal. A kutatási periódust — ha jól tudom — egyszer lehet csak meghosszabbítani. De ez a négy, ill. az esetek többségében nyolc év lehetőséget teremt egy kutatási projekt befejezésére, sikeres lezárására. Megmérettetést is jelent, kialakul egy egészséges tudományos piac. Az új keresésére ösztönöz, de a tudományos alaposságot is megköveteli. [A csoportfinanszírozás nálunk is létezik („tanszéki kutatócsoportok”) de ezek lényegében nem részesülnek jelentősebb kutatásra fordítható dologi támogatásban.]

A javasolt 2—3 évenkénti újraválasztáson alapuló bizottsági rendszer legnagyobb előnye a tagság folyamatos (esetleg részleges) cseréje lenne, amely elejét venné bizonyos feudális privilégiumok kialakulásának. Úgy gondolom, hogy mindenki szívesen vállalná — minden javadalmazás nélkül — ezekben a bizottságokban a részvételt. Hangsúlyozni szeretném, hogy egy ilyen véleményező — bíráló funkció nem róna túl nagy feladatot az Akadémiára, jelenlegi szervezete, irodái el tudnák végezni az összes szervezeti, koordináló munkát.

A másik bizottság a *Minősítő Bizottság* nevet viselné. Nem tudom, hogy szükség van-e a kutató háromszori megmérettetésére tudományos pályája során. Mert sikerült hosszas egyszerűsítő munkával háromból hármat csinálni. A régi egyetemi doktor, kandidátus, tudományok doktora rendszert felváltotta a PhD., habilitáció és az MTA doktora rendszer. Persze habilitációra csak annak van szüksége, aki egyetemi karrierre (is) gondol. (Vagy egyszerűen csak biztosítani szeretne magának egy elvi álláslehetőséget, ha munkahelye, egyik vagy másik kutatóintézetben megszűnik). A harmadik fokozat azért olyan népszerű, mert egyfajta fizetékiegészítést jelent. Tegyük rendbe az egyetemi oktatók és a kutatók bérezését és egyszerűsítsük le a minősítési eljárást. Az akadémia doktora címmel nem járna külön pénz, így elég lenne, ha azt a Minősítő Bizottság — a kijelölt bírálók véleményét és a tudományos vita (véds) eredményét figyelembe véve — titkos szavazással kétharmados többséggel hagyná jóvá. Sok pénz lehetne ezzel megspórolni — amit béremlésre lehetne fordítani — nem beszélve a sok fölösleges munkáról és papírról. Tulajdonképpen a legegészségesebb az akadémia doktora cím eltörlése lenne. (A habilitáció az egyetemi autonómia hatáskörébe tartozik, és közismert, hogy a habilitációért nem fizetnek!) A tudományos kutató egy disszertációt írna csak kezdőként és magyarul nyelven, további tudományos tevékenységét a négyéves tudományos kutatási periódusok beszámolója alapján minősítené a Bizottság.

Amit talán a legfontosabbnak tartok, az Akadémiának — megfelelő anyagi eszközök birtokában — fel kellene vállalnia az *alapoktatás* egyfajta felügyeletét és a felnőtt társadalom folyamatos továbbképzését, tájékoztatását, vagyis a *tudományos ismeretterjesztést*. Ez a feladat az *Oktatási és Média Bizottságra* hárulna. A tudományban lejátszódó változások valóban szükségessé teszik az iskolarendszer bizonyos átalakítását. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem adminisztratív módosításokra gondolok. Megítélésem szerint a 8+4 éves alap- és középszintű oktatási rendszer végeredményben jól működött Magyarországon. Szervezeti, adminisztratív átalakításától, új tantervek (pl. a NAT) bevezetésétől nem várható igazi áttörés. A lényeg az, hogy legyenek jól képzett, tájékozott és elhivatott pedagógusaink, akik az ország legeldegottabb falujában is az ún. elitiskolákat megközelítő színvonalú tanári munkát tudnak végezni. Az emberi tudatot fel kell készíteni a tudomány drámai változásainak befogadására. A legnagyobb feladat az alapképzésre és az iskolákra hárul, de a felnőttek is tanításra, gondolkodásuk átfelműlésére szorulnak. Ezt a sajtónak, és egyre inkább a tömegtájékoztatás elektronikus eszközeinek kell vállalnia. Az embereknek joguk és kötelességük, hogy tudomást szerezzenek a tudomány szenczációiról is. A széles körű és pontos tudományos tájékoztatás, a tudós és a közember között állandóan zajló párbeszéd talán elejét vehetné annak, hogy bizonyos politikai körök visszaéljenek a tudomány felfedezéseivel. Az embereket nem manipulálni, hanem tanítani kell!

Azt is el tudnánk talán érni, hogy az átlagember kellő kritikával olvassa vagy nézze a televízióban az úfőkről, csodagyógymódokról, nyilvánvalóan hamis adatokon nyugvó szenzációkról szóló beszámolókat. *Televíziós vitafórum* kellene elsősorban, ahol a moderátor mellett jól képzett szakemberek is szót kapnának. Talán nem csorbitaná a sajtó szabadságát az, ha az Akadémia illetékes osztályait kellene (kötelező jelleggel) megkérdezni arról, hogy az adott területen ki a szakember, és azt hiszem olyanok is vannak szép számmal, akik mondandójukat érdekesítően és színesen tudnák elmondani.

Végeredményben az Akadémia hármas jogosítványt kapna a hazai kutatás, minősítés, valamint az oktatás és tömegtájékoztatás koordinálására és felügyeletére. Hogy ehhez sok pénz kellene? Nem értek ezzel egyet. Már a jelenlegi pénzügyi keretek ésszerűbb felhasználása is sokat javítana a helyzeten. Ami az igazi megoldás lenne, az egy olyan *adópolitika* bevezetése, ami komoly adókedvezményeket ad azoknak a külföldi, vegyes vagy magyar tulajdonú vállalatoknak, amelyek hajlandók mondjuk egy Nemzeti Tudományos Alapot támogatni. (A pénz elosztásáról és felhasználásáról ismét az Akadémia döntenel!)

Közismert, hogy a bérből és fizetésből élő polgár ma Magyarországon a fekete- és szürkegazdaság szereplői (magyarul adócsalók) helyett is adózik. Ha már nem lehet egy törvényes keretek között működő, szigorú és hatékony általános adóellenőrzési rendszert bevezetni (azt sejtteni lehet, hogy miért nem), úgy átmeneti megoldásként javasolnám azt az utat amit a XIV. századi Velence városállamát kormányzó Tizek Tanácsa követett. Ismeretes, hogy a velencei Szent Márk templom kincstárának időnkénti feltöltéséről úgy gondoskodtak, hogy ha valaki gyanúsán gazdagodott, a Tizek „felkérték”, hogy adjon méltó ajándékot a kincstárnak. Fel lehetne például szólítani a nyilvánvalóan adócsalásból élő vállalat vezetését arra, hogy utaljon át egy nagyobb összeget az MTA, a magyar sport, egészségügy a magyar kultúra vagy akár a rendőrség támogatására létrehozott alapba. Ahogy az általunk oly gyakran utánozott és majmolt Egyesült Államokban, nálunk is ki lehetne tenni egy táblát, amelyen elolvashatná mindenki, hogy ezt a kutatási eszközt vagy orvosi műszert kinek a támogatásával sikerült megvásárolni.

Persze gondoskodni kell megfelelő szankcionálásról is. Nem a velencei módszerekre gondolok, bár talán néha nem ártana most sem egy kis szigor! Úgy gondolom, hogy az Akadémia tagjai között is lennének olyanok, akik a magyar társadalom és tudomány szolgálatát kötelességüknek tartva vállalkoznának egy Magyarországon a XXI. század első évtizedében működő adóellenőrzési és behajtási rendszer kidolgozására.

Hollósi Miklós